

„ОТ ДВЕТЕ СТРАНИ НА БАЛКАНА“ – ИСТОРИЧЕСКИ, ФОЛКЛОРНИ И ЛИТЕРАТУРНИ РАКУРСИ

ИСТОРИЯТА НА ПЛОВДИВ В ОГЛЕДАЛОТО НА ЛЕГЕНДИТЕ И ПРЕДАНИЯТА

Александра Калесова
Карлов университет, Прага

д-р Ярослав Отченашек
доц. д-р Гинка Бакърджиева

Пловдив е вторият по големина град в България, разположен в западната част на Горнотракийската низина. Градът на седемте хълма, както още го наричат, неколкократно е променял името си вследствие на различни исторически събития: *Евмолгия*, *Филипопол/Пулпудева*, *Тримонциум*, *Пълдин*, *Филибе*. В писмени източници от XV – XVII век се споменава, че славяните са го наричали *Пловдин*. През XVII век се появява името Пловдив, което се използва понастоящем. Относно произхода на славянската форма *Пловдин* изследователите не са на единно мнение. Някои се позовават на тракийското име *Пулпудева*, но от него може да се изведе само настоящото име *Пловдив*. Освен това в старославянски извори името се среща обикновено в превод от гръцки – *Филипов град* (Jireček 1888: 95, БЕР 1999: 357).

Пловдив се развива под различни културно-исторически влияния, поради което в разработката си ще обърнем внимание на следите, оставени от траки, римляни, българи, византийци и османско владичество. Градът се слави с богато минало и широк спектър от паметници. През вековете в него се заселват различни етнически групи, които със своя културен живот и традиционни обичаи създават пъстрата история на града и неговия неповторим характер. Нашето намерение е да представим историческия образ на града в словесния фолклор или в устната народна традиция като цяло. Разработката обхваща периода от основаването на град Пловдив до неговото завладяване от османците.

Ексцерпирани източници

Легенди и предания за Пловдив се откриват в пътеписи, хроники, фолклорни сборници, печатни и електронни издания, литературни преработки и др. Интерес представляват наблюденията на чешкия балканист Константин Иречек, отразени в книгата му „Пътувания по България“ (1974; *Cesty po Bulharsku*, 1888). Важен източник са и книгите на историка Никола Алваджиев: „В сенките на древния Пловдив“ (2019), „Пловдивска хроника“ (2019), „Старинни черкви в Пловдив“ (2020). Чрез свидетелствата на двамата автори добиваме по-пълна представа за града, видян както през погледа на чужденеца, пребивавал известно време в България, така и през погледа на изследователя, роден в Пловдив.

Термини на словесния фолклор

В началото на беседата е необходимо да уточним някои от основните термини на словесния фолклор, които използваме в работата си с ексцерпирани текстове от народната словесност, след което ще представим как са интерпретирани отделните истории, вкл. и имената на седемте пловдивски хълма.

Разказването е същността на фолклора. То служи не само за забавление, но е и определена форма на общуване, при което събеседниците обменят своите възгледи.

Използва се като средство за предаване на информация и опит между поколенията и между връстниците.

Разказването обхваща фолклорната (народната) проза, която се състои от два основни дяла. Първият включва приказките, които се класифицират на различни видове: приказки за животни, вълшебни, хумористични и др. Към тях се отнасят и легендарните приказки, които съдържат елементи, характерни както за приказката, така и за народната легенда. Вторият дял включва неприказната проза, която има за цел да обясни функционирането на заобикалящия ни свят, да разкрие неговия смисъл и история. Тук влизат народните легенди и предания, вкл. междинните форми като легендарна повест и житейски разказ – меморат (Baeva, Otčenášek 2013: 52–54).

Легендата обяснява как функционира светът от неговото създаване до очаквания му край, как са възникнали различни обекти, явления, същества и как са се променяли. Наред с това задава нравствени норми и необходимост от спазването им. Основен признак на легендата е чудото, породено от свръхестествени сили. Като специфичен вид се обособява **етиологичната легенда**, наричана още причинно-следствена легенда. Неин подвид е **етимологичната легенда**, която обяснява името, названието на даден обект, следователно има по-тесен обхват в сравнение с много по-общите етиологични легенди (Baeva, Otčenášek 2013: 22).

Преданието се възприема в словесния фолклор като отражение на „народната история“. Неговата задача е да предаде познания за миналото и да съхрани спомените за него. Затова за преданието са характерни информативността и конкретизацията на място, време и герои. В българската фолклористика се разграничават три тематични групи. Първата група обхваща предания за селища и местности, които разказват за основаването на дадено селище или обясняват топонимията (имената на географски и културни обекти), затова се означават и като топонимични предания. Често в тях се преплитат исторически факти и легендарни мотиви. Втората група включва предания за събития и личности, като основна част от тях разказват за епически герой и са пряко свързани с народната епика. Третата група обхваща родовите предания, които функционират като родова история. Основните теми са свързани с родоначалниците и основаването на селищата (Baeva, Otčenášek 2013: 64–65).

Градските легенди (предания) са друг важен тип съвременен наратив. Те разказват за необичаен инцидент, представен като реален случай от настоящето. Предават се устно, писмено и по електронен път. Действието се развива в съвременния голям град (оттам и названието на този тип). В българската фолклористика този термин все още не е напълно приет и се използва рядко. Сходен жанр са страшните истории (страшилките), разглеждани като дял от детския фолклор (Baeva, Otčenášek 2013: 58–59).

Освен устните народни разкази, за които е характерно, че липсва автор и се предават от човек на човек, сред събрания от нас материал има и една **авторска легенда**, срв. „Легенда за седемте хълма“ и „Майчина клетва“ (Каралийчев 1982: 185–188). Сега ще насочим вниманието си към интерпретацията на избраните легенди и предания, техните варианти и функции.

Интерпретация на избрани легенди и предания

В словесния фолклор невинаги е възможно да се определи еднозначно за какъв вид наратив става въпрос, тъй като често се наблюдава т. нар. жанрова интерференция. Поради това класифицирането им би следвало да се възприема с известни резерви. Характерно за словесния фолклор е също, че често възникват няколко версии на дадена случка, които могат да се различават не само в детайлите, но и в същността на сюжета.

Това се наблюдава например при преданията, свързани с Хисар капия. Събраните легенди и предания ще разгледаме, доколкото е възможно, в техния исторически контекст.

Легендата за заселването на Пловдив (Баева, Тончева 2022: 8) може да се определи като етимологична легенда, защото обяснява произхода на града: *Евмолп* е първият заселник и основател на селището, затова то е наречено *Евмолтия*. Наред с това обаче този народен разказ притежава характеристики, присъщи за легендарното предание. Легендарни елементи се откриват в образите на бог Посейдон и на митичния великан Балкан, който бива прокълнат и се превръща в планина. Също така Евмолп е син на бог и обикновена девойка, следователно се възприема като представител на свръхестественния и на реалния свят. Действието се развива в района на река Марица, т.е. в историческата област Тракия, поради което Евмолп се счита за герой от тракийски произход. Времето обаче не е конкретизирано и липсва препратка към конкретен исторически контекст. Можем само да предположим, че пристигането на Евмолп и основаването на града се случва в периода преди или по време на заселването на траките.

Интерпретацията на Баева и Тончева е адаптирана за деца, поради което се използват съвременните имена *Марица* и *Балкан*. В други версии на тази легенда се срещат имената *Хеброс* и *Хемус* (срв. Николова, Генев 2013: 420).

Освен тракиеца Евмолп се появяват и героите Салмоксис и Орфей от гръцката митология. Н. Алваджиев обаче свързва двамата герои с Пловдив, тъй като според него са от тракийски произход и именно траките основават града.

Легендата за седемте хълма (по мотиви от „Майчина клетва“ на Ангел Каралийчев)¹ всъщност е етиологично предание, в което историческите факти се смесват с легендарни мотиви (проклятие, превръщане в хълмове) – нещо характерно за предания от този тип. Действието се развива през периода, когато градът е принадлежал на македонците. В текста е отбелязано, че Александър и армията му преминали оттук, след което продължили на изток. Установено е, че Александър наистина пристига с армията си в града няколко години след смъртта на баща си Филип II, но не остава дълго, а поема на изток, за да продължи в завоюването на нови територии. В преданието се споменава, че градът бил нападат от врагове, от историческия контекст можем да предположим, че най-вероятно става въпрос за набези на келти или на римляни. Трудно е да се определи кога точно се е завърнал в града вавилонският владетел от тракийски произход, присъединил се към походите на Александър. Превръщането на кервана му в хълмове би следвало да се е случило преди идването на римляните. Историческият контекст обаче изключва подобно допускане, тъй като е известно, че по това време по хълмовете вече е имало тракийски укрепления. Макар че става дума за фолклорна интерпретация, хронологично погледнато, по-вероятно изглежда обяснението за появата на хълмовете, представено в преданието за заселването на Пловдив,.

Историите за хълма **Бунарджик** са свързани с мюсюлмански гробове. По време на османското владичество там възникват турски гробища, така че мястото се обвързва с реален исторически контекст. Що се отнася до самите истории, те имат характер на градски легенди (предания). Разказват за събития, които се представят като реални – напр. свидетелство, че някой бил видял призрак на това място и др. Името на хълма произлиза от думата ‘бунар’² – на върха му имало извор, кладенец. Както отбелязва К. Иречек, „през руската окупация весело се танцуваше на офицерските балове при светлината на лунната и фенерите. Сега там се издига руски паметник от войната, висок

¹ Онлайн <<https://www.visitplovdiv.com/bg/node/168>>.

² От тур. диал. *bunar* ‘кладенец, извор’ (БЕР 1971: 90, онлайн <<http://ibl.bas.bg/ber/>>).

бял обелиск.“ (Иречек 1974: 181, Jireček 1888: 89). Освен този обелиск на върха е издигнат и паметник на Червената армия – монументална фигура на войник, наречен Альоша, впоследствие много жители започват да наричат така и хълма.

Легендарни и исторически елементи се преплитат в преданието за Крали Марко, чийто кон е оставил следа върху хълма, наречен **Марково тепе** (Алваджиев 2019а: 32). Тъй като историческият контекст не е конкретизиран, можем най-общо да го отнесем към времето, когато е живял Крали Марко, т.е. XIV в. или по-късен период. Твърди се, че името на тепето е свързано с местоположението на неговия гроб (Jireček 1888: 89). Този хълм вече не съществува, бил е разрушен и на негово място е построен търговски център.

Джендем тепе е най-високата точка в града. В древността тук се извършвали жертвоприношения на дриадите (горски нимфи) и затова го наричали Хълм на дриадите. През османското владичество се появява името Джин тепе (Хълм на духовете), което впоследствие се променя на Джендем тепе (от тур. *çehennem/çehennemde*, т.е. Адски хълм (Jireček 1888: 89). Наричали го още Чигдем тепе (Хълм на минзухарите), но това име не се е утвърдило (Алваджиев 2019а: 16). През 50-те години на XX век младежки бригади изграждат панорамен път към върха и така възниква съвременното му название – Младежки хълм³.

Името на **Сахат тепе**⁴ произлиза от часовниковата кула, построена през XVII век, която е запазена и до днес. Среща се и наименованието Орфеев хълм – според легендата Орфей седял и свирел на този хълм (Алваджиев 2019б: 54–55). Това име обаче не е толкова разпространено.

Древният град възникнал върху три хълма, разположени в близост до река Марица, и затова римляните го нарекли **Тримонциум**. Трихълмието включва Небет, Джамбаз и Таксим тепе. И понастоящем това е най-гъсто застроена част на града.

Джамбаз тепе е най-големият по площ и най-високият от трите хълма. Името му произлиза от тур. дума *çambaz* ‘акробат, въжеиграч, жонгльор’, т.е. Хълм на акробатите (срв. Jireček 1888:88; БЕР 1971: 354). По време на различни градски празненства акробатите се катерели по стръмния склон на хълма (Алваджиев 2019а: 16).

Небет тепе – името се извежда от старинна турска дума за ‘стража’. Най-вероятно по онова време там все още е имало военна наблюдателна кула от римския период (Алваджиев 2019а: 16). От хълма се откривала най-добрата стратегическа гледка към целия град, така че стражата можела своевременно да забележи врага.

Таксим тепе е най-ниският от трите хълма. Името произлиза от старата турска дума *taxim* ‘водоем’ (Jireček 1888: 88). В изградената римска водопроводна система на това място се събирала водата, след което се разпределяла в различните части на града. През първата половина на османското владичество хълмът се наричал *Сарай мене* (тур. *saray* ‘дворец, резиденция’, БЕР 2012: 495), защото на него имало останки от големи жилища и дворец. През Възраждането го наричали също Кесяково тепе, на името на пловдивчанина Тодор Кесяков (1831–1894), чиято къща се издигала на самия връх. Това название обаче не се е наложило. (Алваджиев 2019а: 16).

Как били подновени Александрийските игри? Пряко свързан с римския период е разказът за пристигането на император Каракала в града, където му се явил насън Александър Велики. Желанието на Александър било на местния стадион отново да се провеждат игри, носещи неговото име, и в негова чест да се издигнат статуи по цяла Тракия. Трудно е да преценим доколко това историческо предание се опира върху действителни събития. Като евентуално доказателство за достоверност могат да се

³ Онлайн <<https://lostinplovdiv.com/bg/places/младежки-хълм-тепето-с-много-имена>>.

⁴ Срв. тур. *saat* ‘час, часовник’, *sahat* (XVI в.) (БЕР 2002: 516).

приемат намерените монети, на които е изобразено възобновяването на Александрийските игри от койнон тракон⁵ (Алваджиев 2019б: 154).

Наименованието **Хисар капия** – едно от емблематичните места в старинната част на града – означава ‘крепостна порта’⁶. В интернет пространството обаче може да се натъкнем на публикации (обикновено анонимни и без посочени източници), в които под формата на легенди се излагат странни тълкувания, вероятно в търсене на атрактивност. В една електронна публикация⁷ например се внушава, че Хисар капия е именувана на сестрата на Филип Македонски. Текстът се оказва подвеждаща компилация от етимологични предания, свързани със селището Хисаря. Доказателство за това са двете предания: *Защо селото Хисаря е малко?* (Романска, Огнянова 1963: 184) и *За могилата Яръкмене* (Ibid., 209), които се различават само по някои детайли, но сюжетът им е съвсем различен от споменатата по-горе интерпретация.

Легендата за светите 38 пловдивски мъченици разказва за първите последователи на християнството от Тримонциум и околностите му. Духовният им избор бил в противоречие с управляващия Диоклециан (284–305 г. сл. н. е.) и езическата вяра на Рим, поради което били екзекутирани. Трийсетина години след мъченическата им смърт на лобното им място (до Хисар капия) бил построен храм в тяхна памет. По-късно той бил посветен на св. Константин и майка му св. Елена (Алваджиев 2020: 106–107).

Легендата за завземането на град Пловдив от султан Мурад е свързана с конкретен исторически контекст, с времето, когато градът е превзет от османците. Според историческите данни това се случва през 1364 година (Романска, Огнянова 1963: 417). Когато султан Мурад повел османците към Пловдив, той взел със себе си и своята съпруга Мария, обичаната българска княгиня, дъщеря на цар Шишман. Тъй като не успявал да превземе града със сила, Мурад обявил, че ако Пловдив не се предаде, ще убие българската княгиня (т.е. собствената си съпруга). Българите се споразумели да изпълнят волята на Мурад и да отворят портите на града. Междувременно обаче на помощ им се притекли няколко сръбски чети и осуетили предаването на Пловдив. На свой ред Мурад изпълнил заплахата си и убил съпругата си, българската княгиня Мария. Българите се разгневили на сърбите, по чиято вина била погубена княгинята, през нощта пуснали Мурад в града и го завели до сръбските лагери. Мурад избил сръбските четници, докато спели, а българите получили известни привилегии след завладяването на града от османците (Каравелов 1984: 402–404).

Легендата за реките Марица, Арда и Тунджа (Баева, Тончева 2022: 66–68) може да се определи и като етиологично предание. Включена е в разработката поради безспорното значение на Марица за идентичността на Пловдив. В легендата присъстват мотивите за проклятието и за Божието наказание. Не са конкретизирани времето и мястото (освен Одрин, където реките се сливат), следователно липсва исторически контекст и действието се развива в т. нар. митично време.

Функции на легендите и преданията

Разгледаните текстове са красноречиви примери за начина, по който нашите предци са се опитвали да обясняват и тълкуват природни особености (седем хълма в иначе равнинен район), необичайни или неясни имена (Хисар капия) и т.н. Те са

⁵ Общо събрание на траките – включва представители от всички селища в провинция Тракия.

⁶ От тур. *hisar* ‘крепост, укрепление’ (Jireček 1888: 93) и тур. *kapi* ‘врата, висока порта с покрив отгоре’ (БЕР 2012: 220).

⁷ Вж.

<https://www.peika.bg/statia/Istoriyata_i_legendata_za_Hisar_kapiya_v_Plovdiv_1.a_i.105444_hisar_kapiya_legendata_plovdiv_v_za.html>.

изпълнявали както забавна, така и познавателна функция, тъй като чрез разказването хората са опознавали своя род и традициите, свързани с него. Независимо че повечето от тези предания и легенди днес ни изглеждат доста наивни, те продължават да изпълняват не само развлекателна, но и рекламна функция (в областта на туризма).

Цитирана литература:

- Алваджиев 2019а:** Алваджиев, Н. *Пловдивска хроника*. Пловдив: Летера, 2019.
- Алваджиев 2019б:** Алваджиев, Н. *В сенките на древния Пловдив*. 2-ро изд. Пловдив: Летера, 2019.
- Алваджиев 2020:** Алваджиев, Н. *Старинни черкви в Пловдив*. Пловдив: Летера, 2020.
- БЕР:** Български етимологичен речник. Авт. кол. София: БАН. <<http://ibl.bas.bg/ber/>>.
- Баева, Тончева 2022:** Баева, В., В. Тончева. *Предания и легенди от България*. София: Пан, 2022. Легенда за заселването на Пловдив, Легенда за реките Марица, Арда и Тунджа.
- Иречек 1974:** Иречек, К. *Пътувания по България*. София: Наука и изкуство, 1974.
- Каравелов 1984:** Каравелов, Л. *Събрани съчинения в дванадесет тома*. Том 4. София: Български писател, 1984, с. 402–404.
- Каралийчев 1982:** Каралийчев, А. *Приказен свят*. Том 2. София: Български писател, 1982.
- Николова, Генов 2013:** Николова, Р., Генов, Н. *1000 страници България*. София: Сиела, 2013.
- Романска, Огнянова 1963:** Отбрали и ред. Романска, Ц., Е. Огнянова. *Народни предания и легенди*. София: Български писател, 1963.
- Baeva, Otčenášek 2013:** Otčenášek, J., V. Baeva. (eds.). *Slovník termínů slovesného folkloru Bulharsko / Речник на термините от словесния фолклор. България*. Praha–Sofie: Etnologický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., 2013.
- Jireček 1888:** Jireček, K. *Cesty po Bulharsku*. Praha: Matice česká, 1888.
- Rychlík 2016:** Rychlík, J. a kol. *Dějiny Bulharska*. 3. vyd. Praha: NLN, 2016.

Превод от чешки език: Александра Калесова, Гинка Бакърджиева